

Državljan in demokracija

Politične stranke in javno mnenje

Javnomnenjska raziskava *Procesi demokratizacije*¹ osvetljuje, da je v slovensko politično zavest prodrlo spoznanje, da je večstrankarski sistem način obstoja demokratičnega političnega sistema in da večstrankarski politični sistem pušča – v primerjavi z monistično partijskim sistemom – večji prostor demokratičnemu procesu odločanja in političnemu dialogu.

Ali soglašate s tem, da je za razvoj demokracije potreben večstrankarski sistem?

	soglašam	ne soglašam	ne vem
SJM 91 ₁	75,1	7,1	17,8
SJM 91 ₂	76,0	8,1	15,9
SJM 92 ₃	71,0	10,8	18,2

Premiki v oceni v obdobju zadnjih dveh let niso veliki, so pa vendarle zaznavni v smeri nekoliko manjšega soglašanja glede pomena večstrankarskega sistema za razvoj demokracije. Volilno strankarski model demokracije je – vsaj na načelni ravni – sprejet v politično zavest Slovencev. Toda: sprejetje volilno strankarskega modela demokracije še zdaleč ne potiska na obrobje »participativne oblike demokracije«. Kajti: zelo pozitiven ali pozitiven odnos do soupravljanja podjetij izkazuje več kot polovica vprašanih (52,6%), nevtralen odnos 20,0%, negativen ali zelo negativen odnos pa opazno manjši delež. V politični zavesti Slovencev, tako lahko zaključimo na temelju naše raziskave, sta si volilno strankarski model demokracije in participativna oblika demokracije v dopolnjujočem odnosu. Dalje: v političnem utripu Slovencev je zaznaven obstoj oblastniškega strankinega sloja in prav tako tudi nastajanje novodobnih političnih ekskluzivizmov in to kljub formalnemu obstoju večstrankarskega političnega sistema. Polovica vprašanih se sicer izjasnuje o tem, da politične stranke nudijo možnost sodelovanja v politični dejavnosti. Toda obstaja tudi zelo kritična slovenska javnost, ki sebe – kot državljana – presoja kot politično pasivnega izgubljenca in ki se zaveda, da nekatere plasti v vodstvih strank koprnijo po politično podaniškem odnosu državljana do strank in ki menijo, da se – za državljana – politična igra konča z volitvami. V zaznavi teh političnih struktur je nekako normalno, da se državljan v slovenski partitokratski družbi odpove svoji politični individualnosti in avtonomnosti v korist politični instituciji, to je politični stranki.

In kako državljeni Slovenije glede na rezultate naše raziskave reagirajo na takšno stanje?

* Dr. Boštjan Markič, redni profesor na Fakulteti za družbene vede.

¹ Raziskava Slovensko javno mnenje 1992/3 *Procesi demokratizacije*, raziskovalna skupina N. Toš (nosilec projekta), P. Klinar, B. Markič, Z. Roter, Fakulteta za družbene vede, Institut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij; reprezentativni vzorec 2100 polnoletnih občanov, raziskava, opravljena novembra 1992.

Ljudje morajo nekemu zaupati. V kolikšni meri lahko vi zaupate političnim strankam?

	v celoti	precej	malo	nič	ne vem
SJM 91 ₁	2,5	9,6	54,5	22,4	10,9
SJM 91 ₂	1,5	9,8	52,8	25,5	10,4
SJM 92 ₃	0,9	6,8	43,7	33,5	15,0

Gornje vprašanje smo oblikovali tako, da nismo spraševali o zaupanju do konkretnih, poimensko navedenih političnih strank, ampak smo izpostavili – v tem vprašanju – politične stranke kot generični pojem. V obdobju zadnjih dveh let se še nekoliko zmanjšuje zaupanje do političnih strank kot političnih institucij sistema. Med institucijami, ki v pogledu zaupanja stoje višje kot politične stranke, pa izstopajo šole (izobraževalne ustanove), slovenska vojska, predsedstvo Republike Slovenije.

Odnos Slovencev do pojava političnih strank in večstrankarskega sistema torej očitno ni enoznačen in vsebuje nekatere – vsaj navidezno – protislovne ravni dojemanja. Večstrankarski sistem: da. Toda nobene »bianco menice« do političnih strank kot konkretnih institucij. Nobene evforične slepe vere v tovrstne institucije. Slovenska previdnost se potrjuje tudi na ravni pojava političnih strank in večstrankarskega političnega sistema. Slovenska previdnost je torej tisto, kar nam ponujata raziskava in njena interpretacija, ne pa nekakšna »zgubljenost« in »zmedenost« slovenskega javnega mnenja, ki glede ocene pojava političnih strank ne bi vedelo ne kod ne kam.

Slovenska politična zavest tudi ni posebej radodarna do strankarskih voditeljev, saj 41,4% vprašanih v raziskavi SJM 1992/3 (SJM 91/2: 32,1%, SJM 1991/2: 36,1%) ocenjuje, da stranke služijo le interesu njihovih voditeljev. Mnenje o politični instrumentalizaciji političnih liderjev v odnosu do političnih strank torej ni le obrobno zasidrano v političnem bilu Slovencev. Slovenci niso previdni samo do političnih strank kot politične elitne združbe potencialnih ali obstoječih oblastnikov, ampak so občutljivi tudi do strankinih ovnov – vodnikov in se sprašujejo, ali je politika dejansko primeren izziv za ohranjanje moralnega dostojanstva osebnosti.

Pojav strankarske identifikacije zelo pomembno vpliva na volilne rezultate. Slovenska družba ni družba, ki bi imela dolgoletno izročilo strankarskega življenja, saj je pri nas dolgo časa prevladovala partijsko komunistična hierarhična oblastna struktura. Ker se je pluralizem političnih strank na Slovenskem oblikoval šele pred dobrima dvema letoma, tudi ni bilo mogoče pričakovati visoke stopnje strankarske identifikacije med volivci. Zato ne preseneča podatek, da se v obravnavani javnomnenjski raziskavi Procesi demokratizacije več kot tretjina vprašanih (37,2%) izreka, da jim strankarska pripadnost pač ne pomeni vsega in da se volilno odločajo glede na dane razmere in okoliščine. Skoraj polovica vprašanih pa o tem še ni imela izoblikovanega trdnega mnenja. Le 23,7% vprašanih je razglašalo zvestobo »svoji« stranki in je tako izkazovalo že izbrano strankarsko identifikacijo. Anketirani so tudi napovedovali, da bodo na decembrskih slovenskih volitvah 1992 pozorni tako na imena strank in imena kandidatov (41,8%); tretjina je govorila o tem, da bodo njihovo volilno zanimanje in pozornost pritegovala predvsem imena samih kandidatov, ki bodo uvrščeni na strankarske liste. Ni dvoma, da tudi podoba o kandidatu (»imidž« kandidata) odigrava izstopajočo vlogo pri volilnem okusu državljana volivca v Sloveniji.

V okviru raziskav SJM smo v preteklosti že ocenjevali pojmovanje politike in odnos Slovencev do politike. Naše prejšnje raziskave so pokazale, da je politika že postala integralni del slovenske eksistenčne izkušnje, da v odnosu do politike rahlo prevladujejo negativne konotacije, a da vendar Slovenčev mnenje o politiki ni črno-belo in ni pretirano obremenjeno s stereotipi. Teh naših ugotovitev tudi ne omajajo raziskovalni rezultati obravnavane raziskave *Procesi demokratizacije 1992/3*. Tako 62,7% vprašanih sodi, da so slovenski politiki delavni in marljivi, 32,9% pa jih je nasprotnega mnenja. 44,6% ocenjuje, da slovenski politiki izkoriščajo druge, 49,3% pa ni takšnega mnenja. Da se zavzemajo za dobrobit Slovenije se pri ocenjevanju slovenskih politikov izreka 80,2%, proti 14,8%. Nepoštenost slovenskim politikom očita 33,1% vprašanih, 58,8% anketirancev pa ni takšnega mnenja. Inteligentnost in razumnost pripisuje slovenskim politikom tri četrtine vprašanih, okoli 20% vprašanih pa jih nima za posebno bistre. 56,6% v raziskavi zajetih ocenjuje, da slovenski politiki zlorablajo politiko v svojo korist, 37,2% vprašanih pa takšnega mnenja ne deli.

Navedeni javnomnenjski vprašalnik ima tudi svoje mednarodno ozadje iz razlogov primerljivosti raziskave v širšem evropskem prostoru. Toda zdi se, da pri vprašalniku manjka modaliteta, ki je bistvena za tiste, ki se ukvarjajo s politiko, torej tudi za slovenske politike: preračunljivost. Osebk, ki se ukvarjajo s politiko, če hočejo v njej kaj doseči, morajo biti (politično) preračunljivi. Pri tem pojma (politična) preračunljivost ne jemljem a priori v slabšalnem smislu. Preračunljivost je temelj vsake politike. Mar nam ne kažejo tudi procesi oblikovanja slovenske vlade, da je preračunljivost razpoznavno znamenje učinkovite, ciljno usmerjene politike? Politično scenografijo v urejanju političnega prostora oblikujejo politično preračunljivi politiki in njihove stranke, pa naj gre za volitve in strankarsko sestavo parlamenta in njegovih delovnih teles ali pa za sestavo vlade. In Slovenija in slovenski politiki, če hočejo biti uspešni (ergo: na oblasti), ne morejo biti nič drugačni. Ker so danes v svetu vlade pretežno koalicijske, je preračunljivost politike in politikov še posebej na ceni. Pri tem se v okviru tega zapisa ne spuščam v to, da se politiki kljub preračunljivosti lahko »uračunajo« in da bo lahko tudi sedanja slovenska vlada samo koalicijsko umiranje na obroke.

Razlogi udeležbe na volitvah

Državljeni se iz različnih razlogov udeležujejo volitev. V naši raziskavi *Procesi demokratizacije* smo vprašanim v presojo ponudili več razlogov in jih povprašali, kaj je med več razlogi za njih glavni razlog volilne udeležbe.

Ali lahko poveste, kaj je glavni razlog, da hodite na volitve?

	SJM 68	SJM 91 ₂	SJM 92 ₃
Izpolnjevanje državljanske dolžnosti	47,7	46,4	44,8
Ni mi vseeno, kdo je poslanec	33,1	21,5	22,6
Že od nekdaj hodim na volitve, iz navade	3,2	3,1	3,3
S tem vplivam na politiko	5,8	6,3	4,8
Ni mi vseeno, katera stranka zmaga na volitvah	–	14,8	15,1
Če ne bi hodil na volitve, bi mi lahko škodovalo	6,9	1,7	1,3
Ne hodim na volitve	–	–	3,0
Ne vem	3,3	6,2	5,1

Primerjava odgovorov med raziskavo SJM 91/2 in SJM 92/3 kaže, da v odgovorih ni kakšnih bistvenih razlik, kar glede na majhno časovno razliko v postavljanju vprašanj sploh ne preseneča. Delež tistih, ki volitve dojemajo kot izpolnjevanje državljske dolžnosti, ostaja slej kot prej zelo visok. Tako se potrjuje teza o vzorcu tradicionalnega volilnega obnašanja Slovencev, o vrednotenju volitev, ki je zelo blizu pojmovanju volitev kot neke vrste patriotske dolžnosti. Trditev, da je slovenska družba kljub nekaterim vidnim spremembam v obdobju zadnjih desetletij še vedno tradicionalna, ima svojo razvidno potrditev tudi na ravni volilnega vedenja Slovencev. Tiste, ki izpovedujejo, da jim ni vseeno, kdo je poslanec oziroma da presojajo, da s tem vplivajo na politiko in da jim ni vseeno, katera stranka zmaga na volitvah, pa štejemo med državljane, ki volitve zaznavajo kot partijsko politično zadevo. Te osebe ne dajejo v ospredje državljskoodložitvene obarvanosti volitev.

Z vidika prihodnjih javnomnenjskih raziskav v okviru projekta Slovensko javno mnenje, nanašajočih se na volilne procese, pa bi kazalo ugotoviti tole: modalitete, ki se nanašajo na dojetanje volitev kot strankarsko politične zadeve, bi kazalo bolj prilagoditi strankarsko političnemu sistemu in tako izboljšati naravo tega vprašanja, ki premalo izraža strankarsko politične motive volilne udeležbe.

Tudi v raziskavi SJM 92/3 je delež tistih, ki sodijo, da bi jim neudeležba na volitvah utegnila škodovati, dejansko zanemarljivo majhen. Volilna udeležba na decembrskih volitvah v Sloveniji leta 1992 je bila tudi za parlamentarne volitve visoka. Del analitikov je napovedoval manjšo udeležbo, kot se je to potem dejansko zgodilo. Vsaj na ravni raziskovalne hipoteze je mogoče navesti, da je razlog za to pojav Jelinčičeve Slovenske nacionalne stranke, ki je v pogledu volilne (ne)udeležbe imela tudi vlogo nekakšnega volilno udeležbenega katalizatorja: del volivcev, nasičen z natezanjem političnih strank in njihovih predstavnikov v slovenski skupščini, očitno ne bi šel volit, če ga – tik pred volitvami – ne bi pritegnil nacionalni radikalizem Slovenske nacionalne stranke. Ko je drugi del tistega volilnega telesa, ki je tudi imel namen volitve abstinerati, tik pred volitvami zaznal naraščajoči uspešnostni trend Slovenske nacionalne stranke, se je iz bojazni pred (pre)velikim uspehom Slovenske nacionalne stranke tudi odločil namesto za volilno abstinenco za volilno udeležbo.

Demokratičnost odločanja

V zavesti državljanov je problem demokratičnosti odločanja povezan z omejevanjem političnih monopolov, če že ne z njihovo odpravo. Kako v tem pogledu vprašani presojajo stopnjo demokratičnosti odločanja v našem političnem sistemu?

	danes dosti bolje	danes bolje	enako	danes slabše	danes dosti slabše	ne ve
SJM 90 ₂	10,2	43,2	16,4	14,8	3,8	11,8
SJM 91 ₂	5,6	37,6	19,4	18,8	15,0	13,6
SJM 92 ₃	5,8	37,2	18,8	17,5	3,9	16,8

Očitno so prve pluralistične tekmovalne volitve leta 1990 v Sloveniji bile tisti premostitveni politični rez, ki je državljanse Slovenije usmerjal v oceno o večji demokratičnosti odločanja tudi na globalnih ravneh slovenske družbenopolitične organiziranosti. Primerjava podatkov glede ocen vprašanih o demokratičnosti odločanja v starem režimu in neposredno po prvih svobodnih, poštenih volitvah (»fair elections«) kaže, da so Slovenci zelo pozitivno ocenjevali nastale premike. Po začetni volilni evforiji, po prvih slovenskih demokratičnih volitvah, pa prihaja do nekakšnega, vsaj rahlega, ocenjevalnega treznjenja. V letih 1991 in 1992 javnomnenjski raziskavi razkrivata premike navzdol v oceni stopnje demokratičnosti odločanja. Čeprav ti premiki, kot kaže naša gornja tabela, sicer niso veliki, pa so trendi vendarle zanimivi. Odnos ljudi do institucij političnega sistema – in ravno prek institucij političnega sistema ocenjujemo demokratičnost odločanja – je postal zopet nekoliko bolj kritičen. In to ne glede na to, da so se pojavile pluralistično razvejane politične institucije, ki so se odmikale od političnega enoumja kot posode nedemokratičnosti odločanja.

Spoštovanje človekovih pravic in svoboščin

Vse raziskave v okviru raziskovalnega longitudinalnega projekta Slovensko javno mnenje razkrivajo visoko stopnjo občutljivosti državljanov Slovenije do spoštovanja človekovih pravic kot enega izmed nedvomnih temeljev za demokratično družbo. Tenkočutnosti Slovencev do spoštovanja človekovih pravic in svoboščin se ni čuditi, če imamo pred očmi obdobje prejšnjega enopartijskega sistema, ko je prihajalo do hudih posegov v človekovo in državljansko integriteto in ko se je vprašanje pravic izostrovalo kot institucionalno pravni, dejansko uresničitveni in moralni problem. Očitno pa je na zaznavo Slovencev o pomenu spoštovanja pravic in svoboščin vplivalo tudi mednarodno okolje, ki je človekovim pravicam in svoboščinam podeljevalo izjemen pomen. Tako se je varstvo pravic pravzaprav internacionaliziralo in ga ni bilo več mogoče stlačiti v politično domačijsko okolje ter podvreči molku ter zlorabam.

Kako presojate spoštovanje človekovih pravic in svoboščin?

	danes dosti bolje	danes bolje	enako	danes slabše	danes dosti slabše	ne ve
SJM 91 ₂	6,1	33,2	25,1	20,4	5,6	9,4
SJM 92 ₃	5,8	33,3	24,9	20,1	5,9	10,0

Zgornja tabela izkazuje, da se slovensko javno mnenje ni pustilo uspavati glede spoštovanja pravic in svoboščin in da do zaščite pravic ohranja kritično refleksijo tudi v večstrankarskem parlamentarnem sistemu. Osveščenost slovenskega javnega mnenja o pomenu človekovih pravic in svoboščin in o pomembnosti varstva teh pravic in svoboščin očitno ni popustila. Bojazen, da se človekove pravice in svoboščine zavoljo vzrokov, ki bi jih narekoval »državni razlog«, ne bi zlorabliale, ostaja slej ko prej v politični zaznavi Slovencev. Različne afere v zvezi s prisluško-

vanjem in podobnimi dolgoušnimi in tankoušnimi pozornostmi nekaterih slovenskih državnih obveščevalnih struktur v letu 1992 so bržčas še utrdile previdnost vprašanih glede pozitivnih ocen o spoštovanju pravic in svoboščin. Tudi ob tej raziskavi slovenskega javnega mnenja je mogoče ugotoviti, da se državljani Slovenije zavedajo, da je brez spoštovanja človekovih pravic skrajno vprašljiva tudi vsaka druga pridobitev v novem večstrankarskem parlamentarnem sistemu.

Zakonitost v očeh javnosti

Pojem zakonitosti je v političnem sistemu Jugoslavije in Slovenije po II. svetovni vojni prešel skozi različna razvojna obdobja. Danes je le še daljni, a za nekatere državljane Slovenije še ne povsem preboleli spomin tako imenovana »revolucionarna zakonitost«, ki jo je partijska avantgarda izvajala prek svojih institucionalno pravnih transmisijskih naprav. Tudi v kasnejšem samoupravnem delegatskem političnem sistemu se je režim neuspešno otepal s problemom zakonitosti in pravne države. Pri tem sta mu zlasti »pomagali« institucionalna hipertrofija in v zvezi s tem – kot posledica – funkcionalna nerazlikovanost političnih institucij. Vse to je bila potem tudi topla greda za neodgovornost in arbitrarnost, ki se je izmikala razumnemu institucionalno političnemu nadzoru. Slovenska ustava 1991 je slovesno inavgurirala načelo ustavnosti in zakonitosti v razmerah parlamentarne demokracije. Zakoni, podzakonski predpisi in drugi splošni akti morajo biti v skladu z ustavo. Republika Slovenija je s svojo ustavo iz 1991. razglašena za pravno državo.

Kako presojate zakonitost pri nas?

	danes dosti bolje	danes bolje	enako	danes slabše	danes dosti slabše	ne ve
SJM 91 ₂	1,3	14,0	36,1	22,1	6,0	20,6
SJM 92 ₃	0,8	14,3	35,6	20,1	5,4	23,7

Kritičnost Slovencev do zakonitosti in dejanskega obstoja pravne države se nadaljuje. Delež tistih vprašanih, ki so nezadovoljni s stanjem zakonitosti, ni nizek. Tako imenovano prehodno obdobje od komunističnega režima v postkomunistično obdobje v zaznavi vprašanih poteka (pre)dolgo in prilagajanje zakonodaje novim tržnim in monetarno gospodarskim razmeram ne poteka v skladu s pričakovanji državljanov. To tudi odseva v njihovem presojanju zakonitosti. Neurejena pravna normiranost, ki je tudi objektivna posledica drugačne vloge države in njene intervencije, drugačnih odnosov na črti prisila-svoboda, se zrcali tudi v javnomnenjskih opredelitvah Slovencev glede zakonitosti in pravne države. Glede na zamujanje slovenske zakonodaje pri normativnem oblikovanju novonastalih družbenih razmerij ter upoštevanje že izpričano pomanjkljivo pravno kulturo slovenske družbe je mogoče napovedovati kritično slovensko javnomnenjsko zavest glede zakonitosti tudi v prihodnje.

- Južnič, Stane: Politična kultura kot manifestativnost politike ali načina političnega delovanja, izšlo v zborniku Demokracija in politična kultura, uredila J. Stanič in D. Macura, izdala Enajsta univerza, Ljubljana 1992
- Rizman, Rudi: Človekove pravice kot element politične kulture, izšlo v zborniku Demokracija in politična kultura, uredila J. Stanič in D. Macura, izdala Enajsta univerza, Ljubljana 1992
- Touraine, Alain: Kaj danes pomeni demokracija, izšlo v zborniku Sodobni liberalizem, uredil R. Rizman, založba Krt, Ljubljana 1992
- Arendt, Hannah: Resnica in politika, izšlo v zborniku Sodobni liberalizem, uredil R. Rizman, založba Krt, Ljubljana 1992
- Grad, Franc: Novi volilni sistem z volilno zakonodajo, izdal Institut za javno upravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Ljubljana 1992
- Pasquino, Gianfranco: Buone notizie per cittadini democratici, Il Mulino 3/92, Bologna
- Pasquino, Gianfranco: La madre di tutte le riforme, Il Mulino 5/92, Bologna
- Šiber, Ivan: Politična propaganda in politični marketing, Alinea, Zagreb 1992
- Nohlen, Dieter: Izborna pravo i stranački sustav, Školska knjiga, Zagreb 1992
- Markič, Boštjan: Politika in javno mnenje, Teorija in praksa 1-2/92
- Markič, Boštjan: Zaznave Slovencev o političnem sistemu, Teorija in praksa, 3-4/91
- Ustava Republike Slovenije 1991, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992